

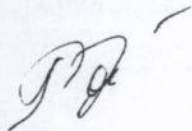
ВОЛОЩУК Юрій Іванович

УДК 787 (477.8) (09)

СКРИПКОВА КУЛЬТУРА ГАЛИЧНИНИ 1848-1939 РОКІВ

Спеціальність 17.00.01 —
теорія та історія культури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Д 315.54 - 03 (23к)

00761782 (V)

208

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Київському національному університеті культури і мистецтв Міністерства культури і мистецтв України, м. Київ.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, професор Кучменко Борис Арсентійович, Київський національний університет культури і мистецтв, завідувач кафедри історії України, декан культурологічного факультету.

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор Ільченко Олександр Олександрович, Київський національний університет культури і мистецтв, завідувач кафедри народних інструментів, м.Київ;

кандидат мистецтвознавства, доцент Толошняк Наталія Анатоліївна, Прикарпатський університет імені В. Стефаника, доцент кафедри музикознавства, м.Івано-Франківськ.

Провідна установа: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, відділ музикознавства, м. Київ.

Захист відбудеться "21" грудня 1999 р. о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.807.02 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса, 36).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01133, м. Київ, вул. Щорса, 36).

Автореферат розісланий "18" листопада 1999 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Булатова Е.І.

Загальна характеристика роботи

Актуальність дослідження. Вивчення мистецьких надбань окремих регіонів обумовлено інтенсивним пошуком нових концептуальних засад відродження й розвитку української культури. Тому сьогодні помітної ваги набувають краєзнавчі праці, в яких досліджуються особливості національної культурної спадщини, освіти, мистецтва тощо. У цьому контексті виникає потреба наукового опрацювання різноманітних ланок культурного життя прадавньої української землі - Галичини. Насильно відірвана від України, поневолена протягом шести століть іноземними державами, ця західноукраїнська територія зазнала національного, релігійного і політичного гніту. Проте, незважаючи на несприятливі історичні умови, пов'язані з приналежністю галицьких земель до Австрійської імперії, а пізніше – Польщі, процес становлення і розвитку українського музичного мистецтва завжди перебував у стані боротьби за утвердження національної самобутності.

Невід'ємною частиною української культурної спадщини є скрипкова культура Галичини 1848-1939 років, яка охоплює сфери композиторської творчості в галузі струнно-смичкової музики, скрипкового виконавства, музичної педагогіки, розвитку науково-методичної думки. Вивчення її є однією з важливих передумов осмислення й аналізу культурних здобутків попередніх поколінь.

Вагомий вплив на становлення й розвиток української скрипкової культури Галичини мала діяльність відомих скрипалів того часу: К.Гладилович, Ю.Криха, Р.Криштальського, І.Левицького, Й.Москвичіва, Є.Перфецького та ін. Їх концертно-виконавська, музично-педагогічна та композиторська творчість створила умови для активізації розвитку галицької скрипкової культури і надала їй характеру цілісної системи, яка мала висхідну динаміку функціонування в соціокультурному середовищі. Результати дослідження скрипкової культури Галичини 1848-1939 років – основа для осмислення сучасних еволюційних процесів української скрипкової культури та прогнозування шляхів подальшого її поступу.

Однак, у зв'язку з ідеологічними постулатами, породженими радянською політичною системою, недоступністю до спецфондів архівів, скрипкова культура Галичини залишилась однією з найменш досліджених галузей української музичної культури. Тому її вивчення та аналіз із позицій розвитку естетичної та музично-теоретичної думки є важливим завданням сучасного мистецтвознавства і культурології.

Окремі аспекти становлення та розвитку скрипкової культури Галичини розкриваються у філософських, культурологічних, історичних та музикознавчих працях, в яких висвітлюються суспільно-культурні тенденції (Д.Антонівич, В.Барвінський, І.Огієнко), особливості розвитку музичної

Центр досліджень
Музичної спадщини
України

освіти, специфіки її форм (Л.Мазепа), окреслюються основні напрямки розвитку музичної культури Західної України (Ю.Булка, М.Загайкевич, Н.Костюк, М.Черепанин), визначаються естетико-стильові тенденції галицької композиторської школи (Л.Кияновська, О.Козаренко), а також аналізується творча спадщина українських композиторів Галичини (Й.Волинський, С.Павлишин, А.Терещенко, Н.Толошняк).

Окрему групу складають праці зарубіжних науковців, присвячені проблемам еволюції скрипкового мистецтва в західноєвропейських державах (Л.Гінзбург, В.Григор'єв), Росії (Л.Раабен), Білорусі (А.Капілов) та Молдови (Б.Котляров).

Єдиним систематизованим і цілісним дослідженням українського скрипкового мистецтва є дисертаційна робота В.Лапсюк, в якій автор розкриває і теоретично узагальнює основні закономірності розвитку скрипкового виконавства в Україні до 1917 року. Однак, В.Лапсюк предметом дослідження обрала скрипкове мистецтво України, що входила до складу Російської держави, залишивши поза увагою Галичину.

Аналіз наукової літератури засвідчив відсутність узагальнюючих праць комплексного вивчення процесу становлення та розвитку скрипкової культури Галичини 1848-1939 рр., що й обумовило актуальність проблеми та вибір теми дослідження: "Скрипкова культура Галичини 1848-1939 років".

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема роботи пов'язана із розробкою державної комплексної наукової теми Міністерства культури та мистецтв України "Культура. Просвітництво. Дозвілля". Дисертація виконана у відповідності з основними напрямками досліджень, передбаченими планами наукової роботи кафедр теорії та історії культури ("Національна культура як вияв самобутності українського народу", "Персоналії та їх роль у розвитку культурних процесів України") й естетики та художньої культури ("Історія музичного мистецтва та його місце в художній культурі України") Київського національного університету культури і мистецтв.

Предметом дослідження є скрипкова культура Галичини 1848-1939рр. як художній феномен, котрий розглядається в аспекті виявлення взаємодії регіональних, загальнонаціональних і європейських культуротворчих та естетичних тенденцій.

Мета роботи: визначити специфіку розвитку скрипкової культури Галичини періоду 1848-1939 років у контексті загальнонаціональних та європейських культуротворчих процесів.

Поставлена мета обумовила завдання дисертаційного дослідження:

- розкрити вплив суспільно-політичних та соціокультурних процесів у Галичині за період від 1848 до 1939 року на становлення й розвиток національної скрипкової культури;

- охарактеризувати систему підготовки скрипалів-професіоналів та аматорів, визначити специфіку організації навчального процесу в скрипкових класах музичних навчальних закладів Галичини;

- реконструювати концертне життя Галичини, акцентуючи на динаміку розвитку його форм та зростання професіоналізму скрипалів-виконавців;

- проаналізувати жанрові та стильові особливості сольних і ансамблевих творів галицьких композиторів та вплив на їх творчість європейського модернізму.

Методологічну і теоретичну основу дисертації визначають загальні науково-дослідницькі принципи об'єктивності та історизму; системного підходу як всебічного і логічного аналізу структурних елементів у їх взаємозв'язку та взаємозалежності, що дозволяє об'єктивно розглянути історико-культурні реалії розвитку скрипкового мистецтва Галичини.

Критико-аналітична обробка досліджуваного матеріалу, співставлення творчих періодів, їх специфіки, стильової своєрідності здійснювалися на засадах дескриптивних та компаративних методів.

Всебічно були проаналізовані праці українських культурологів (Д.Антонович, І.Крип'якевич, І.Огієнко, Д.Чижевський) та музикознавців (В.Барвінський, Б.Кудрик, І.Ляшенко, А.Рудницький), пов'язані з висвітленням тенденцій і шляхів розвитку української культури.

Керуючись принципами стильового та цілісного аналізу музичного твору (Н.Горюхіна, В.Лобанова, В.Цуккерман), посилаючись на музикознавчі праці, присвячені жанровій своєрідності української інструментальної музики (Ю.Булка, М.Загайкевич, С.Павлишин, А.Терещенко) здійснено аналіз скрипкових творів галицьких композиторів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- вперше в українському музикознавстві здійснено дослідження скрипкового мистецтва Галичини від 1848 до 1939 року як цілісного історико-культурного явища;

- виявлено багаторівневу систему підготовки скрипалів-професіоналів та специфіку організації навчального процесу в музично-освітніх закладах Галичини, охарактеризовано новітні принципи навчання з урахуванням національних мистецьких традицій, прогресивного європейського педагогічного досвіду;

- висвітлено концертно-просвітницьку діяльність галицьких скрипалів, ансамблевих колективів у контексті формування мистецького професіоналізму, визначено проблематику репертуару та особливості виконавської манери;

- розкрито вплив європейського модернізму та естетики неокласицизму, постромантизму, імпресіонізму й експресіонізму на західноукраїнську скрипкову музику;

-введено в науковий обіг нові архівні документи та матеріали, які дозволяють відтворити реальну картину розвитку скрипкової культури Галичини періоду 1848-1939 рр.

Практичне значення дослідження визначається тим, що сформульовані в ньому теоретичні положення та висновки реалізовані в змісті програми спецкурсу "Музична культура Галичини", який впроваджено в навчально-виховний процес Прикарпатського університету імені В.Стефаника. Матеріали та висновки дисертації можуть використовуватися в лекційних курсах, при написанні навчальних посібників і програм з історії світової та української культури, історії зарубіжної та української музики, історії та теорії скрипкового мистецтва, історії України та культурології у вищих і спеціальних навчальних закладах. Крім того, дослідження може викликати зацікавленість як концертуючих скрипалів, так і педагогів-практиків, а також стати основою для подальших соціокультурних наукових розвідок.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалась на засіданні кафедр теорії та історії культури й естетики та художньої культури Київського національного університету культури і мистецтв. Результати дослідження викладено на Всеукраїнських науково-практичних конференціях: "Підготовка до музично-виконавської діяльності в умовах музичного факультету" (Івано-Франківськ, 1995), "Формування творчої самостійності виконавця-інструменталіста" (Івано-Франківськ, 1996), а також на звітній науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів факультету культурології Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, 1998).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації знайшли своє відображення у двох одноосібних брошурах, чотирьох наукових статтях та матеріалах і тезах Всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура роботи. Дисертація обсягом 192 сторінки складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (302 найменування) і двох додатків (26 сторінок).

Основний зміст дисертації

У вступі обґрунтовано актуальність теми та її зв'язок з науковими програмами і планами, сформульовано предмет, мету і завдання дослідження. Визначено методологічну і теоретичну основи, розкрито наукову новизну, практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію результатів дисертації та публікації автора.

У першому розділі – *"Музична культура Галичини 1848-1939 років: взаємодія суспільно-історичних чинників та основних закономірностей поступу"*, – висвітлюються історичні та соціально-політичні умови, які впливали на становлення культурно-мистецького життя Галичини,

аналізуються провідні тенденції і напрямки розвитку музичної культури регіону.

В роботі відзначається, що демократична революція, яка охопила в 1848 році Австрійську монархію, стала важливим чинником поживлення українського національного руху, створення ним власних політичних і культурно-освітніх структур. Започаткування українського національно-культурного руху в Галичині (1848-1849 рр.) було пов'язане з активною діяльністю греко-католицького духовенства, зусиллями якого була створена перша українська політична організація – “Головна руська рада”.

Значне місце в реалізації завдань національного самоутвердження українців Галичини займає діяльність “народовців”, ідейні позиції котрих спиралися на традиції національного відродження 30-40-х рр., ідеали “Руської трійці” та “Головної руської ради”. Саме вони заснували культурно-освітні установи (товариства “Руська бесіда”, “Просвіта”, “Руське педагогічне товариство”), що сприяли піднесенню національного духу, поширенню культурно-мистецьких надбань серед української громадськості.

У процесі дослідження було виявлено, що важливим підсумком спільної діяльності “народовців” і представників інтелігенції Наддніпряни було відкриття кафедри історії України у Львівському університеті (1894) та Наукового товариства імені Т.Шевченка (1873). Ці осередки національної науки проводили дослідження і друкували праці з історії, філософії, культурології, мистецтвознавства, етнографії, фольклористики тощо. Проте, подальший розвиток освіти, науки, культури, мистецтва та інших сфер суспільного життя в Галичині був тимчасово уповільнений першою світовою війною (1914 р.). Значної шкоди національно-культурному відродженню завдала російська окупаційна адміністрація. Її дії були спрямовані на припинення роботи українських установ, бібліотек, видавництв, газет, шкіл. Одночасно почалися масові репресії, арешти і депортація до Росії найбільш активних українських діячів.

Новий етап визвольного руху розпочався після завершення війни створенням Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Демократична позиція уряду новоствореної держави щодо прав національних меншин Галичини сприяла заснуванню власних культурно-наукових інституцій та розвитку освітнього руху.

Опинившись під польською окупацією галицькі українці були позбавлені прав на вільний національний розвиток. Політика примусової асиміляції українського населення виявилася в галузі освіти: закривалися українські школи, обмежувався прийом української молоді до вищих навчальних закладів, заборонялось видання підручників рідною мовою.

Незважаючи на жорстокі утиски польського уряду, силами української громадськості у 1921 році було засновано український університет у Львові, де готували фахівців з філософії, права та медицини. Неабияке зна-

чення відігравали і культурно-освітні товариства "Просвіта" й "Рідна школа", які засновували різнопрофільні навчальні заклади, гуртки, хоріві та оркестрові колективи, проводили лекційні заняття з гуманітарних дисциплін, відзначали національні свята.

Революційні події в Австро-Угорщині сприяли також і піднесенню музичного мистецтва Галичини. У першому розділі дисертації йдеться про основні тенденції, що визначали його зміст протягом 1848-1939 років. Одна з них була пов'язана з демократизацією музичного життя і виражалася у залученні населення краю до аматорського хорового співу та оркестрового виконавства (хори товариства "Просвіта", "Рідна школа", "Торбан", "Боян", "Зоря", "Воля", самодіяльні духові та народні оркестри). Інша – полягає у професіоналізації музичного життя, тобто, підготовці кадрів у музичних школах товариств, приватних музичних школах, консерваторії Галицького музичного товариства (з 1919 року – Польського музичного товариства), консерваторії імені К.Шимановського, Вищому музичному інституті імені М.Лисенка у м.Львові та консерваторії музично-драматичного товариства імені С.Монюшка у м.Станіславі.

Інтенсивний розвиток музичної освіти в Галичині сприяв активізації концертного життя регіону, що забезпечило позитивні зрушення у виконавському мистецтві, а саме: відбувся поступовий перехід від аматорського виконавства до професійного. Відтак, саме в цей час запрацювали філармонічні заклади та музичні товариства зі штатом виконавців, стаціонарними оркестрами, інструментальними ансамблями тощо. Налагодженням концертного життя займались Музичне товариство імені М.Лисенка, Союз Українських Професійних Музик, Галицьке музичне товариство, Музично-драматичне товариство імені С.Монюшка, Львівська філармонія, Концертне бюро М.Тюрка. Завдяки їх цілеспрямованій діяльності у Львові та інших містах Галичини гастролювали оркестр Віденського концертного товариства, Мюнхенський симфонічний оркестр. У виступах брали участь відомі музиканти з країн Європи: піаністи – Ф.Бузоні, І.Падеревський, А.Рубінштейн; скрипалі – Л.Ауер, С.Барцевич, Б.Губерман, Ф.Крейслер, Я.Кубелік, П.Сарасате, Є.Ізаї, Ж.Тібо; віолончелісти – П.Казальс, Г.Касадо та інші.

Організаційні заходи українських та польських музичних установ стимулювали розвиток камерно-концертного музикування. Поширеними стали вечори камерної музики, сольні виступи вокалістів та інструменталістів. На початку ХХ ст. з концертами виступали, поряд із зарубіжними віртуозами, українські артисти: скрипалі – Є.Перфецький, Й.Москвичів, Р.Придаткевич; піаністи – В.Барвінський, Г.Левицька, Р.Савицький; віолончелісти – Б.Бережницький та П.Пшеничка.

Розвиток музичної освіти та активізація концертного життя сприяли по́з'явленню музикотворчого процесу. В розділі акцентується увага на

провідних жанрах галицької композиторської школи, визначними представниками якої були В.Барвінський, А.Вахнянин, Б.Кудрик, І.Левицький, С.Людкевич, Н.Нижанківський, Р.Придаткевич, А.Рудницький, Д.Січинський та інші.

У процесі дослідження було доведено, що тенденції демократизації та професіоналізації, характерні для розвитку різних сфер музичного мистецтва, виявилися і в еволюції його органічної складової – національної скрипкової культури.

У другому розділі – *“Особливості фахової підготовки скрипалів у музичних навчальних закладах Галичини”*, – досліджується система музичної освіти в регіоні, розкривається специфіка організації навчального процесу в скрипкових класах музичних навчальних закладів, аналізується вплив освітньо-виховної діяльності на рівень концертного життя та скрипкового виконавства, а також розглядаються основні педагогічні й методичні принципи галицької скрипкової школи.

У дисертації відзначається, що процес становлення національної скрипкової культури Галичини 1848-1939 рр. був тісно пов'язаний із відкриттям музичних навчальних закладів різного рівня, зростанням професійних завдань. Цей процес умовно ділиться на два етапи: друга половина XIX ст. і перша третина XX ст. (до 1939 року).

У другій половині XIX ст. найпоширенішими освітніми осередками в Галичині, що проводили навчання скрипковій грі, були музичні школи Галицького музичного товариства та співацького товариства "Торбан", приватні музичні школи, а також вищий музичний навчальний заклад – консерваторія Галицького музичного товариства, якому належить роль фундатора професійної музичної освіти на західноукраїнських землях.

Школи музичних товариств та приватні музичні школи поділялися на однопрофільні та багатопрофільні. В однопрофільних музичних школах вивчалась тільки одна спеціальність, у більшості випадків – гра на фортепіано, скрипці, цитрі чи спів. У дво- або багатопрофільних школах велися заняття за кількома спеціальностями, викладалися теоретичні предмети.

Найбільш обдаровані вихованці приватних музичних шкіл та шкіл музичних товариств продовжували навчання у вищих навчальних закладах, зокрема в консерваторії Галицького, а з 1919 р. – Польського музичного товариства (далі – КГМТ - ПМТ).

Говорячи про специфіку організації навчального процесу в консерваторії, її навчальні плани та репертуар, відзначимо, що у більшості випадків нотний матеріал базувався на творах австро-німецьких композиторів, зокрема Й.Баха, Л.Бетховена, Ф.Мендельсона, В.Моцарта. Досить часто виконувались композиції Ш.Беріо, Г.Венявського, А.В'єтана, Н.Паганіні, П.Роде.

У другому розділі акцентується увага на особливостях педагогічної діяльності КГМТ-ПМТ, зіткненні у навчальному процесі різноманітних

ідейно-художніх, естетико-стильових, виконавсько-інтерпретаційних та інших концепцій і принципів. Серед викладачів скрипкових класів консерваторії значимістю результатів педагогічної роботи відзначилися М.Вольфсталь, З.Брукман, Ф.Якль, Ю.Цетнер, М.Лобажевський, Х.Чаплінський, М.Бауер. Свідченням високого рівня навчання у консерваторії є її випускники, котрі досягли значних успіхів у виконавському мистецтві та стали віртуозами світового рівня. Це, зокрема, К.Левінгер, Р.Поссельт, С.Теодорович, Ю.Пуликовський.

Діяльність музичних навчальних закладів початкового, середнього та вищого рівнів у другій половині XIX ст. сприяла активізації розвитку музичної освіти на наступному етапі, який тривав від початку XX ст. до 1939 року. Продовжують свою роботу початкова і середня ланки музичної освіти – однопрофільні та багатoproфільні приватні музичні школи, а також школи музичних товариств. Значним авторитетом користувалися школи скрипкової гри Р.Позельта, М.Маркуса, Л.Катца, С.Рено, Й.Москвича. Серед багатoproфільних музичних шкіл широкі відомими були музична школа імені С.Падеревського (м.Львів) та музична школа імені Ф.Шопена (м.Станіслав).

В дисертації значна увага приділяється діяльності українських музичних шкіл товариства "Боян" у Львові, Станіславі, Тернополі, Дрогобичі, Коломиї. Вихованці цих навчальних закладів брали активну участь у концертному житті західноукраїнських міст, популяризуючи скрипкове мистецтво серед широких верств громадськості краю.

Підготовка скрипалів здійснювалась також і в середніх педагогічних навчальних закладах – державних та приватних учительських семінаріях, освітніх установах українського педагогічного товариства "Рідна школа". В змісті їх навчальних програм "гра на скрипці" входила в перелік обов'язкових дисциплін.

Відмінною ознакою періоду 1900-1939 рр. є зростання значення вищих музичних навчальних закладів у підготовці професійних музичних кадрів. Розгортає широку музично-освітню діяльність створена наприкінці XIX століття консерваторія музично-драматичного товариства імені С.Монюшка в Станіславі. У 1902 р. було засновано Львівський музичний інститут А.Нементовської, який у 1931р. перейменовано на Львівську консерваторію імені К.Шимановського. На основі архівних матеріалів у дисертації відтворено діяльність Вищого музичного інституту у Львові, відкриття якого у 1903 році стало визначним надбанням української громадськості Галичини. Формою організації навчального процесу інститут нагадував західноєвропейські консерваторії, де учні загальноосвітніх шкіл та студенти вищих навчальних закладів навчалися паралельно, опановуючи лише музичну програму.

Детальний аналіз першого навчального плану, розробленого у 1903р. та вивчення програм екзаменів і концертів засвідчили, що при доборі педа-

гогічного репертуару викладачі скрипкових класів інституту дотримувались головних дидактичних принципів: поступовості, різнобічності та художньо-естетичної цінності музичних творів. Протягом усього періоду навчання велика увага приділялася опануванню технічним матеріалом, що сприяло удосконаленню та розвитку різних видів скрипкової техніки. Серед художніх творів найчастіше виконувалися скрипкові сонати й концерти західноєвропейських композиторів докласичного, класичного та романтичного спрямувань (Й.Баха, М.Бруха, А.Вівальді, Дж.Віотті, Р.Крейцера, Ф.Мендельсона, В.Моцарта, П.Роде, Л.Шпора та ін.). Проте, перший навчальний план Вищого музичного інституту мав певні недоліки: в недостатній кількості учнями вивчались різнохарактерні п'єси малої та середньої форми, а також твори українських композиторів. У подальшій роботі прослідковується урізноманітнення художнього репертуару. Зокрема, починаючи з 20-х років, в учнівських програмах з'являються скрипкові мініатюри В.Безкоровайного, М.Гайворонського, І.Левицького, М.Лисенка, Й.Москвичіва, Л.Ревуцького. Такі зміни сприяли розширенню скрипкового репертуару і свідчили про активізацію процесу становлення національної виконавської школи.

Протягом 1903-1939 років у скрипкових класах Вищого музичного інституту працювали О.Тайтч, О.Бережницький, Є.Щедрович-Ганкевич, А.Должицький, Є.Перфецький, Ф.Кребс, М.Зуна, Й.Москвичів, Р.Криштальський, К.Гладилович, Є.Козулькевич, І.Левицький. Вони відзначалися яскравістю творчого обдарування, оригінальністю виконавської інтерпретації, різноманітністю педагогічних принципів та підходів до добору концертного й педагогічного репертуару, що вплинуло на формування двох напрямків підготовки скрипалів: "школи Перфецького" і "школи Москвичіва". Гра вихованців "школи Перфецького" відзначалася експресивністю і емоційністю, вражала технічною досконалістю. У свій концертно-педагогічний репертуар скрипалі найчастіше включали твори композиторів віртуозно-романтичної течії: Н.Ернста, Г.Венявського, А.В'єтана, Ф.Крейслера, П.Сарасате, Н.Паганіні. У класах педагогів "школи Москвичіва", крім відомих скрипкових композицій романтичного і класичного спрямування, вивчались п'єси українських авторів: В.Безкоровайного, І.Левицького, Я.Лопатинського, С.Людкевича, М.Лисенка, Я.Ярославенка, а у грі вихованців чітко простежується зв'язок з особливостями народного музикування.

Плідна педагогічна робота викладачів скрипкових класів Вищого музичного інституту у Львові та його філій у Дрогобичі, Станіславі, Тернополі, Коломиї та інших містах Галичини значно активізувала процес становлення української скрипкової школи, заклала міцну основу для подальшого розвитку і розквіту національного скрипкового мистецтва.

Третій розділ – *"Концертне життя Галичини та виконавсько-просвітницька діяльність галицьких скрипалів"*, – присвячений дослідженню процесу становлення професійного скрипкового виконавства в Галичині, який тривав протягом трьох часових меж: друга половина XIX-початок XX століття – формування концертного життя і скрипкового виконавства; 1910-1920 рр. – період становлення національної скрипкової школи; 1930 рр. – активний розвиток концертного життя і національного виконавського стилю.

Друга половина XIX – поч. XX ст. (до 1910 р.) – період формування концертного життя і національного скрипкового виконавства в Галичині, який характеризується домінуванням у музичній культурі регіону форм народного музикування. У концертних виступах широко представлене народне скрипкове виконавство. Саме тому у третьому розділі дисертації розглядаються особливості виконавського стилю скрипалів-аматорів, які позитивно вплинули на процес становлення галицько-української професійної скрипкової виконавської школи.

На той час у Галичині викристалізувалися два основні види концертного життя: музичні імпрези, приурочені ювілеям, та концерти розважального характеру. Репертуар галицьких скрипалів складався, здебільшого, з нескладних творів маловідомих зарубіжних композиторів, п'єс української тематики та обробок народних пісень для скрипки.

Для другого періоду (1910-1920 рр.) характерною є тенденція до професіоналізації скрипкового виконавства. Значно розширюється та урізноманітнюється концертне життя краю. Традиційними стають ювілейні вечори, концерти творчих організацій, тематичні концерти, вечори класичної музики, сольні виступи виконавців.

Аналіз концертних програм свідчить про зміни репертуару в напрямку розширення образно-стилістичної виразності. Виконавці віддавали перевагу віртуозним п'єсам таких композиторів-романтиків як Е.Гріг, Ф.Крейслер, Ш.Беріо, А.В'єтан, Г.Венявський, П.Сарасате. Значно частіше виконувалися твори великої форми, зокрема, скрипкові концерти В.Моцарта, Л.Бетховена, Ф.Мендельсона, П.Чайковського. Разом з тим, у репертуарі галицьких виконавців з'являються скрипкові п'єси українських митців: В.Барвінського, І.Левицького, М.Лисенка, С.Людкевича.

У дисертації приділено особливу увагу скрипалям Галичини – І.Левицькому, Й.Москвичіву, Є.Перфецькому, Р.Придаткевичу, їх просвітницькій діяльності, що сприяла популяризації національного скрипкового мистецтва, створенню галицької виконавської школи, врешті, інтенсивному розвитку музичної культури регіону.

Важливим етапом становлення та розвитку національної виконавської скрипкової школи Галичини є 30-і роки XX ст. У цей час урізноманітнюються форми концертів, започатковані у попередній період:

ювілейні святкування, концерти культурно-просвітніх і музичних товариств, тематичні вечори. Разом з тим, проводяться концерти камерної та класичної музики, сольні виступи, що є свідченням зростання музичного професіоналізму артистів.

Концертні програми скрипалів Галичини 30-х років відзначаються стильовою і жанровою різноманітністю. До репертуару виконавців увійшли твори композиторів різних епох, здебільшого, передкласичного, класичного і романтичного напрямків. Виконувались також твори представників модерністських течій, зокрема, Б.Бартока та К.Шимановського. Для досліджуваного періоду притаманне розширення художнього репертуару галицьких скрипалів завдяки популяризації різнохарактерних п'ес українських авторів, зокрема, В.Барвінського, Б.Кудрика, С.Людкевича, Р.Придаткевича, К.Стеценка.

Активізації музичного життя в Галичині сприяла й концертно-просвітницька діяльність скрипалів-віртуозів – Ю.Криха, Є.Цегельського, О.Деркач. Дослідження їхньої творчості окреслює загальні тенденції розвитку галицького скрипкового виконавського мистецтва цього періоду, яке поєднало основні риси професійної майстерності європейських скрипалів-романтиків і традиції народного музикування, пов'язані з особливостями виконавської інтерпретації західноукраїнського фольклору: імпровізаційний характер гри, використання мелізматики, глісандо, інструментальна речитатія, імпульсивне вібрато тощо.

У третьому розділі розглядається камерно-ансамблеве виконавство та досліджується концертна діяльність провідних скрипалів-ансамблістів – Р.Кришталського та Є.Козулькевича. Аналіз концертного репертуару цих музикантів, відгуки в тогочасній пресі засвідчують оригінальність виконавської майстерності, яка відзначалася технічною досконалістю, бездоганною чистотою інтонації, яскравим темпераментом, відчуттям стильових особливостей музичного твору.

Позитивний вплив на формування виконавського стилю галицьких скрипалів і збагачення їхнього концертного репертуару мали гастрольні виступи на сценах Львова та інших міст Галичини європейських віртуозів. У дисертації аналізуються сольні концерти таких відомих артистів: Б.Губермана, Ж.Сігеті, Ф.Крейслера.

Урізноманітнення форм концертного життя, розширення кола концертуючих українських і зарубіжних скрипалів-професіоналів сприяло подальшому розвитку національного скрипкового виконавства та його динамічній інтеграції у світовий культуротворчий процес.

У четвертому розділі – *“Скрипкова музика у творчості галицьких композиторів: національні традиції та європейські модерністські тенденції”*, – простежується розвиток жанрів скрипкової музики в Галичині наприкінці XIX – поч. XX століття (до 1918 року), а також вплив європейських

модерністських стильових напрямків на оновлення музикотворчого процесу (1919-1939 рр.), здійснюється аналіз досі невідомих сольних скрипкових п'єс українських композиторів краю.

В роботі відзначено, що процес становлення національної скрипкової музики в Галичині тривав протягом двох історичних періодів: кінець ХІХ – поч. ХХ ст. (до 1918 року) – перші спроби створення західноукраїнськими композиторами творів для скрипки; 1919-1939 рр. – період активного пошуку нових жанрів, розширення образно-тематичних горизонтів, удосконалення музичної мови.

Композиторський стиль творців галицько-української скрипкової музики першого періоду формувався під впливом традицій народної музики, естетичних засад "перемишльської школи", європейського і російського романтизму, творчості Миколи Лисенка.

Аналіз скрипкових композицій засвідчив, що головним джерелом початкового етапу формування української скрипкової музики Галичини був фольклор – народна пісня і танець. Це позначилося на пріоритеті таких жанрів, як переклади народних пісень для скрипки та різних струнно-смічкових ансамблів, інструментальні обробки, думки, шумки, варіації. Твори такого плану займають помітне місце у творчому доробку Я.Барнича, О.Нижанківського, Д.Січинського. Найбільш плідним композитором у галузі обробки національного музичного фольклору був В.Безкоровайний. Серед численних скрипкових композицій митця народної тематики вирізняються, насамперед, "Для розради" (інтродукція і коломийки) та цикл "Українські думки" (шість п'єс), музикознавчий аналіз яких подано у контексті виявлення конструктивних особливостей, інтонаційних джерел, образно-тематичного матеріалу.

Період кінця ХІХ – поч. ХХ ст. характеризується домінуванням прогресивної тенденції – прагненням композиторів відмежуватися від матеріалу народної пісні та створити оригінальні скрипкові п'єси, близькі за характером до національного фольклору. В розділі аналізуються взірці даного оригінального жанру скрипкової музики: "Сумна пісня" В.Барвінського, "П'єса" Д.Січинського, "П'єса" Р.Ганінчака, "Дрібнички" Я.Лопатинського. Для творчості останнього характерне поєднання народно-танцювальних елементів та класичних форм розробки, що свідчить про приналежність композитора до стильового напрямку галицької музичної культури – небідермайера.

Ще одна тенденція в розвитку скрипкової творчості Галичини пов'язана зі зростанням інтересу композиторів до історичного минулого українського народу, його звичаїв, традицій, побуту. Відображення пафосу героїки та національно-визвольної боротьби виразно простежується у перекладі для скрипки з фортепіано І.Левицького вокального твору Д.Січинського "Дума про Нечая".

Творче осмислення досягнень західноєвропейської та російської музики виявилось в інтенсивному культивуванні жанрів, характерних для романтизму: вальс, мазурка, ноктюрн, елегія, рапсодія, фантазія, балада. Українські композитори використовували романтичні формотворчі принципи, але не відходили від національних основ і традицій. Довершеністю форми і художньою цінністю змісту відзначається ряд скрипкових п'єс В.Безкоровайного.

На початку ХХ ст. активного розвитку набули жанри камерно-ансамблевої музики: фортепіанне тріо, струнний квартет, інструментальний секстет. Формування камерного ансамблю проходило здебільшого під впливом європейського романтизму, з використанням класичних елементів. Найбільш значний внесок у становлення цієї галузі композиторської творчості зробили В.Барвінський та С.Людкевич. Їхні ансамблеві твори за кількістю, жанровим розмаїттям і художньою цінністю були унікальним явищем в західноукраїнській музиці.

Професіоналізація музикотворчого процесу в період 20-30-х рр. ХХ ст. сприяла розширенню жанрово-стильових меж, збагаченню структурно-композиційних форм у скрипковій музиці композиторів Галичини. Поряд з жанрами, які активно розроблялися в попередній період, з'являються перші твори великої форми – скрипкові сонати. Але, в порівнянні з галицькою камерною фортепіанною музикою, де соната привертала увагу багатьох композиторів, у галузі скрипкової музики цей жанр знаходився на етапі становлення. Незначна популярність скрипкових сонат у творчості галицьких митців була зумовлена двома чинниками: відсутністю традицій та недостатнім знанням композиторами регіону драматургічних особливостей побудови сонатного циклу.

Окреслений період характеризується зростанням впливу європейської музичної культури на творчість галицьких композиторів. Разом з тим, відчувається різке загострення стильової конфронтації між різними напрямками, зміна художніх течій (постромантизм, імпресіонізм, експресіонізм, неокласицизм, неофольклоризм). Ці напрямки виступають як у чистому вигляді, так і у взаємодії між собою. Спільною для них рисою є те, що вони, "адаптуючись" в скрипковій музиці Галичини, набули помітно "слов'янізованого" звучання.

Характерною ознакою процесу становлення скрипкової творчості було домінування постромантичного стильового напрямку. Як і в попередній період, українські композитори Галичини найчастіше звертаються до тематичного матеріалу, пов'язаного з історією та національно-визвольною боротьбою народу, національними традиціями, а також фантастичними та казковими сюжетами, ліричними образами. Відбувається подальший розвиток жанрів варіацій, фантазії, рапсодії, скрипкових мініатюр, удосконалюється композиторська майстерність перекладів та обробок народної музики.

Скрипкова музика постромантичного спрямування стала предметом творчих експериментувань композиторів М.Гайворонського, С.Людкевича, Я.Ярославенка:

Розвитку романтичних жанрів сольної скрипкової музики в Галичині сприяла композиторська діяльність І.Левицького, характерними рисами якої були образно-тематичне розмаїття та багатожанровість. Підтвердженням цього є представлений в роботі аналіз таких п'єс, як "Мережка", "Вальс", "Мазурка", "Казка", "Романс", що репрезентують творчість митця.

Оновлення скрипкової музичної мови відбувається завдяки впливу європейського імпресіонізму. У галицькій музиці імпресіонізм виявився в посиленні барвно-колеритного фактору в гармонії та оркестровці. Серед українських композиторів, які зуміли поєднати національну образність зі специфікою тогочасної імпресіоністичної та пізньоромантичної музики, найбільш помітні В.Барвінський та Р.Придаткевич.

Аналіз скрипкових творів композиторів Галичини 1919-1939рр. дозволив констатувати, що тенденції експресіонізму та неофольклоризму, які набули значного поширення в Західній Європі, не позначилися на сольній скрипковій музиці, хоча залишили відбиток у сфері ансамблевої струнно-смичкової творчості. Зокрема, експресіоністичні риси притаманні струнному квартету З.Лиська. Зі стилістикою неофольклоризму пов'язаний квартет М.Колесси, у якому стилізовано-фольклорна тематика поєднується з жорсткими гармонічними конструкціями, з ускладненим тональним мисленням, змінною ритмікою і неквадратними побудовами.

Емоційні та естетичні протиріччя, пов'язані з тенденціями модернізму, спричинили повернення до естетичних орієнтирів класицизму. Музичне мислення знову спрямовувалось до виразності мелосу, до прозорості гармонії і фактури, до простоти форми та чіткості інтонаційних конструкцій, характерних для творчості Ж.Рамо і Ф.Куперена, Й.Гайдна і В.Моцарта. Ряд оригінальних творів неокласичного спрямування для скрипки є у творчому доробку Б.Кудрика. Серед них: три сонати для скрипки з фортепіано (g-moll, a-moll, Es-dur), соната для скрипки соло, дві сонатини, ряд мініатюр, фортепіанне тріо, струнний квартет.

У підсумках четвертого розділу зазначено, що професіоналізація композиторської творчості, позитивне ставлення до фольклору та постромантичної мистецької естетики, переосмислення модерністських новацій у європейській музиці сприяло розширенню традиційної образної, тематичної та жанрової сфери, збагаченню виражальних засобів, піднесенню рівня скрипкових сольних та ансамблевих композицій до світового мистецького рівня.

У результаті проведеного дослідження було зроблено наступні **висновки**:

1. Скрипкова культура Галичини як одна з яскравих складових української художньої культури другої половини XIX - першої третини XX століття інтенсивно розвивається у різних напрямках та творчій діяльності видатних виконавців, педагогів і композиторів. Такий якісний поступ був зумовлений демократизацією суспільно-політичного життя в Галичині. Широка освітньо-виховна, організаційна, музично-просвітницька та видавнича діяльність українських товариств, які активно пропагували національне мистецтво, зіграла важливу роль у поширенні музичної культури серед різних верств населення, стала вагомим чинником духовного збагачення народу, пробудження його творчого потенціалу.

2. Процес професійної підготовки скрипалів-виконавців був тісно пов'язаний з організацією і поширенням мережі навчальних закладів. У другій половині XIX ст. основними освітніми осередками, що займалися фаховою підготовкою музикантів-інструменталістів, були приватні одно- та багатопрофільні музичні школи, школи музичних товариств. Наступний період (1900-1939 рр.) пов'язаний зі створенням учительських семінарій і ряду польських вищих музичних навчальних закладів, що брали активну участь у підготовці скрипалів-професіоналів. Значним досягненням прогресивної мистецької інтелігенції Галичини у справі налагодження української професійної музичної освіти було створення Вищого музичного інституту імені М.Лисенка у м. Львові, який за формою організації навчального процесу наближався до західноєвропейських консерваторій. Плідна педагогічна робота викладачів скрипкових класів цього закладу спиралася на здобутки європейського скрипкового виконавства та сприяла подальшому розширенню навчального репертуару, популяризації творів українських композиторів, врешті, становленню національної скрипкової школи.

3. Концертне життя і скрипкове виконавство в Галичині 1848-1939 рр. відзначалося поважним ставленням до регіональних особливостей інтерпретації національного фольклору та формування мистецького професіоналізму. Урізноманітнення форм концертного життя та розширення кола концертуючих скрипалів-професіоналів Галичини, а також відомих виконавців з країн Європи стало основою для динамічного розвитку національної скрипкової культури. В цей період відбувається удосконалення виконавського стилю галицьких скрипалів, що поєднував у собі риси європейських романтичних скрипкових шкіл (польської, австрійської, німецької, чеської) та традиції народного музикування. Активне пропагування галицькими віртуозами української скрипкової літератури слугувало пошавленню музикотворчого процесу в регіоні, сприяло інтеграції скрипкового мистецтва Галичини у світову музичну культуру.

4. Розвиток композиторської творчості у сфері струнно-смичкової музики був пов'язаний із професіоналізацією музикотворчого процесу та впливом європейських модерністських напрямків. Еволюція галицької скрипкової музики різнилася від європейської стильовими рисами, зумовленими культуриванням традиційних для української музичної культури жанрів (варіації, фантазія, думка, шумка, рапсодія, обробки народних пісень і танців), специфічним інтонаційним колоритом та способом художнього мислення. Переосмислення новаційних процесів у європейському музичному мистецтві, їх синтез із інтонаційними й образними особливостями західноукраїнського фольклору сприяли формуванню основних жанрів скрипкової музики, визначенню її національної специфіки і самобутності, піднесенню рівня сольних та ансамблевих скрипкових композицій до світових мистецьких критеріїв.

Таким чином, збереження традицій народного виконавства, розвиток їх у професійній творчості, удосконалення системи музичної освіти, формування концертного життя та національної виконавської школи, засвоєння галицькими композиторами модерністських тенденцій європейського скрипкового мистецтва — всі ці прогресивні процеси у музичному мистецтві регіону сприяли активному становленню та розвитку скрипкової культури Галичини протягом 1848-1939 років, а також забезпечили значні успіхи всієї української скрипкової школи в наступні періоди її еволюції.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів розвитку скрипкової культури Галичини періоду 1848-1939 рр. Воно потребує подальшого вивчення часткових проблем, пошуку дискографії, джерельних і нотних матеріалів, що значно збагатить українську музичну спадщину. Розглянуті у дисертації питання є основою для подальшої розробки моделі українського скрипкового виконавства та етапів його розвитку.

Основні положення дисертації відображені в наступних публікаціях:

1. Волощук Ю.І. Скрипкова музика у творчості композиторів Галичини: національні традиції і європейські модерні тенденції. -К.: Редакція "Бюлетеня ВАК України", 1999. - 40 с.
2. Волощук Ю.І. Музичні навчальні заклади Галичини у підготовці скрипалів-професіоналів і аматорів (1848-1939).- К.: Знання,1999. - 46с.
3. Волощук Ю.І. Кузня кадрів музичної культури // Нова педагогічна думка. - 1998.- №3. - С. 115-118.
4. Волощук Ю. Початок світлої доби. Скрипкова музика композиторів Галичини 20-30-х років у контексті розвитку європейського імпресіонізму // Українська культура. - 1999. - №10. - С. 34-35.
5. Волощук Ю.І. Фундатор галицької скрипкової школи // Музика. - 1999. - №3. - С.10.

6. Волощук Ю.І. Галицькі скрипалі // Українознавство в системі освіти міста Києва: Зб. - К.: Вид-во КНУ ім. Т.Шевченка, 1998. - С.265-276.

7. Волощук Ю.І. Роль ансамблевого класу у формуванні творчої особистості скрипаля-виконавця // Формування творчої самостійності виконавця-інструменталіста: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. - Івано-Франківськ, 1996. - С. 48-49.

8. Волощук Ю.І. Якою повинна бути програма спеціальних класів струнних інструментів на музичному факультеті // Підготовка до музично-виконавської діяльності в умовах музичного факультету: Тези доп. наук.-практ. конф. - Івано-Франківськ, 1995. - С. 24-27.

Волощук Ю. І. Скрипкова культура Галичини 1848-1939 років.- Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.01 - теорія та історія культури.- Київський національний університет культури і мистецтв. Київ, 1999.

У дисертації розглядаються проблеми розвитку національної скрипкової культури Галичини в контексті європейських культуротворчих процесів. Визначено особливості виконавського стилю західноукраїнських скрипалів-віртуозів, проаналізовано їхній концертний репертуар, висвітлено основні педагогічні та методичні принципи представників національної скрипкової школи, а також розкрито регіональну специфіку естетико-стильових пошуків галицьких композиторів у скрипковому жанрі.

Ключові слова: Галичина, скрипкова культура, національна скрипкова школа, скрипкове виконавство, концертний репертуар, модерністські тенденції, неофольклоризм, постромантизм, неокласицизм.

Волощук Ю. И. Скрипичная культура Галичины 1848-1939 годов.- Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.01 - теория и история культуры.- Киевский национальный университет культуры и искусств. Киев, 1999.

В диссертации рассматриваются проблемы развития национальной скрипичной культуры Галичины в контексте европейских культуротворческих процессов. Определены особенности исполнительского стиля западноукраинских скрипачей-виртуозов, проанализирован их концертный репертуар, освещены основные педагогические и методические принципы представителей национальной скрипичной школы, а также раскрыта региональная специфика эстетико-стилевых поисков галицких композиторов в скрипичном жанре.

Ключевые слова: Галичина, скрипичная культура, национальная скрипичная школа, скрипичное исполнительство, концертный репертуар, модернистские тенденции, неофольклоризм, постромантизм, неоклассицизм.

Voloshchuk Y. I. The Galician Violin Culture in the period of 1848-1939.- The Manuscript.

The dissertation for a candidate degree of art criticism by the speciality 17.00.01.- Theory and History of Culture.- Kyiv National University of Culture and Arts.- Kyiv, 1999.

During the period of 1848-1939 years the Galician violin culture developed very intensively and fruitfully. This culture had many unique national characteristics and for this reason prominent Galician violinists played an important role in European performance art development. Also many changes happened in a violin creation sphere: the best compositions of national creators, which were based on a synthesis of national music and European stylized innovations, occupied a prominent place in a concert repertoire of Ukrainian virtuosos and in a pedagogical practice.

History of Galician violin culture of the period 1848-1939 is characterized by complicated processes in a sphere of forming and development of musical education, pedagogical and concert-performance activities as well as composer's activity. Stirring up of development of some spheres of Galician violin culture was based on national traditions of playing on bow instruments, wide spreading of violin playing in Ukraine, folklore variety; was caused by a great increasing of national consciousness, ideals of war of liberation, general flourishing of Ukrainian culture; active using transformation and continuing of progressive traditions of European performance and composer's activity.

Positive changes in West-Ukrainian bow creativity happened in harmony with the development of the world art, they reflected its tendencies, which were connected with opening for other cultures the unique characteristics of Ukrainian spiritual culture, its ideals of liberation, caused by a revolution movement of the epoch and revealing of people's creativeness. Using of national intonations, traditional genres, creative reincarnation of methods of playing, improvisation, Slavic musical peculiarities made the art of professional Galician violinists and composers really national.

The period of 1848-1939 is characterized by a significant reviving of special musical education and a formation of violin culture in Galicia. Private musical schools, schools of musical societies and the only high educational establishment – conservatoire of Galicia's musical society played an important role in a process of training professional violinists and pedagogues in the second half of XX c. In 1900-1939 years appeared some new peculiarities of musical education: middle level of education – musical seminaries, and the role of high musical educational establishments in preparing real professionals became more important. The high-

est achievement of Ukrainian intelligentsia was an opening of High musical institute in Lviv where students had a possibility to be taught by experienced professionals.

Violin performance activity is also characterized by considerable evolution changes. Concert-popular activity of Galicia's violinists was born at the second half of XIX c. and during 1910-1920-ies years of XX c. it developed very fast and reached its height in 1930-ies. Improvement of performance activity and increasing number of national and foreign violinists-professionals became a basis for the flourishing of Ukrainian violin art. Active propaganda by Galicia's virtuosos of Ukrainian literature about violin made the music-creative process more active and helped Galicia's violinists to make a considerable contribution to world musical culture.

Analysis of violin activity of Ukrainian composers from Galicia in the period of the end of XIX c. till 1939 year showed that many positive changes happened in this sphere. Violin compositions of the beginning period (end of XIXc. – beg. of XX c.) are characterized by a freshmen level, which can be explained by a meager professional knowledge of a very few composers who work in this genre. Their style was influenced by traditions of national music, esthetical positions of "peremishl school", European and Russian romanticism and creativity of Mykôla Lysenko. The next period (1919-1939) is characterized by improving of professional skills of West-Ukrainian composers, a special attitude towards folklore and post-romantic esthetics, new interpretations of modernist innovations in European music. All these progressive tendencies helped for extension of traditional, theme and genre spheres, improving the level of violin solo and ensemble compositions to world standards.

As one can see, using of a valuable experience of world musical art, its synthesis with traditions of national music helped for growing up the authority and development of violin art in Galicia as a part of West-Ukrainian violin culture.

Key words: Galicia, violin culture, national violin school, violin performing, concert repertoire, modern tendencies, neo-folklorism, post-romanticism, neo-classicism.

Підписано до друку 17.11.99 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 100. Зам. 479.

м. Київ-5, вул. Червоноармійська, 57/3, к.201.
Видавництво "Науковий світ"
227-41-23, 294-71-27

4579/14

АВ 44.389

М И С Т.

ПЕР

М И С Т